

2010

Þjóðarspegillinn

Heimsborgari eða heimalningur?

Guðmundur Heiðar Frímannsson

Stjórn málafræðideild
Ritstjóri: Silja Bára Ómarsdóttir

Rannsóknir í félagsvísindum XI. Erindi flutt á ráðstefnu í október 2010

Ritstýrð grein

Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands

ISBN 978-9935-9424-06-8

HÁSKÓLI ÍSLANDS

Heimsborgari eða heimalningur?

Guðmundur Heiðar Frímannsson

Það eru ekki augljós sannindi að menntun eigi að miðast við skuldbindingar okkar við heiminn allan fremur en að miðast við okkar eigið samfélag. Um þetta hafa menn deilt nokkuð en engin almennt viðurkennd niðurstaða liggur fyrir um efnið. Ég mun halda fram þeirri skoðun að menntun verði að miða bæði við skuldbindingu við okkar eigið samfélag og allan heiminn, hún eigi að gera okkur bæði að heimsborgurum og heimalningum. Rökin eru fyrst og fremst þau að hvorug skoðunin útilokar hina. Það er eiginlega óhjákvæmilegt hlutskipti nútímafólks að þurfa að læra á menningu annarra landa en síns eigin en um leið verður það að kunna eitthvað um menningu eigin lands.

Borgaravitund

Sigrún Aðalbjarnardóttir (2007) segir í nýlegri bók sinni „Í raun er borgaraleg vitund hollustueiður við siðferðileg og pólitísk gildi í þágu samfélagsins“ (bls. 343). Hér er komist skýrt og afdráttarlaust að orði og það er ómaksins vert að velta því fyrir sér hvað nákvæmlega er sagt í þessari setningu. Það fyrsta sem þarf að skýra er „borgaraleg vitund“ eða „borgaravitund“ en það hugtak er grundvallaratriði í bók Sigrúnar og er raunar grundvallaratriði í öllum kenningum sem leitast við að gera grein fyrir sambandi hvers og eins við samfélag og hvernig menntunin getur mótað það samband. Borgaravitund eða þegnavitund, sem er annað orð yfir sama hlut, er vitneskja um tengsl manns við samfélag, manns eigið eða annað. Það er ástæða til að taka eftir því að Sigrún segir ekki eigið samfélag sem væri eðlilegt en af allri umfjölluninni má skilja að hún er að fjalla um samband manns við eigið samfélag, það samfélag sem maður lifir og hrærist í. En í borgaravitund felst ekki bara vitneskja um tengsl við eigið samfélag heldur fyrst og fremst vitneskja um stöðu manns sem borgara eða þegns í samfélaginu. Í því felst þekking og kunnátta í að vera pólitískur þátttakandi í samfélaginu í þeim lágmarks-skilningi að skilja hvað fram fer í stjórnmálum og greiða kannski atkvæði í kosningum ef maður býr í lýðræðisskipulagi. En borgaraleg vitund getur líka haft víðari merkingu og vísað til vilja til meiri þátttöku í hinu pólitíska samfélagi sem fælist í að móta sér og setja fram eigin skoðanir, beita sér í pólitískum samtökum eða pólitískum flokkum eða taka þátt í samfélagsþjónustu. Hlutverk menntunar í að móta borgaravitund er þá að sjá til þess eða gefa ungu fólki tækifæri til að afla sér þeirrar færni og þekkingar sem nauðsynleg er til að skilja hið pólitíska samfélag og til að taka þátt í því. Það má gera greinarmun á virkri og óvirkri borgaravitund eða lágmarks og víðtækri borgaravitund og velta fyrir sér hvort menntun á að miðast við lágmarks borgaravitund eða víðtæka. Eins og Sigrún greinir frá í bók sinni þá hefur verið tilhneiging í þá átt á síðustu árum að miða við víðtæka borgaravitund fremur en lágmarks borgaravitund og ástæðan sé sú að ekki sé hægt að taka lýðræðinu sem gefnu (Sigrún Aðalbjarnardóttir, 2007).

Í tilvitnuðum orðum hér að ofan þá var fleira en borgaravitundin. Þar var talað um „siðferðileg og pólitísk gildi í þágu samfélagsins“. Það er ekki alveg ljóst hvað átt er við með þessu orðalagi og það má spyrja hvað það þýði að gildi séu „í þágu samfélagsins“? Þýðir það að um sé að ræða samfélagsgildi fremur en einstaklingsbundin gildi, gildi tiltekins samfélags fremur en einstaklinga. Dæmin sem tekin eru eru af hinum klassísku gildum frelsis, jafnréttis og bræðralags (eða systkinalags eins og það er orðað í bókinni (Sigrún Aðalbjarnardóttir, 2007). Ég hygg óhætt að segja að tvö fyrri gildin,

frelsið og jafnréttið, séu dæmigerð einstaklingsbundin gildi. Það eru einstaklingar sem eru frjálsir og það eru einstaklingar sem eru jafningjar og þótt auðvitað þurfi meginreglur að liggja að baki því að litið sé svo á í samfélagi að einstaklingar séu frjálsir og hafi jafnan rétt þá er það þó svo að reglur um þetta tvennt gilda um einstaklinga. Bræðralagið er annars konar og virðist fyrst og fremst eiga við um þá þætti samfélagsins sem tengja fólk saman í eina heild. Það líkist fremur rétti samfélags til að viðhalda siðvenjum sínum eða tala eigið tungumál fremur en frelsinu eða jafnréttinu. Maður getur ekki talað eigið tungumál við sjálfan sig heldur hlýtur að tala við einhvern annan ef við skiljum tungumál venjulegum skilningi. Þess vegna getur rétturinn til að tala eigið tungumál ekki verið einstaklingsbundinn heldur hlýtur hann að vera réttur tiltekins hóps. Nú eru þessi gildi tvenns konar í þeim skilningi að vera gildi einstaklinga annars vegar eða hópa hins vegar. En eru þau „í þágu samfélagsins“? Almannaheill er dæmisgert gildi sem er í þágu samfélags. Það er raunveruleg spurning um almannaheill hvort hún er samantlagður hagur einstaklinganna eða eitthvað annað og meira. Ég held að það væri óvarlegt að skilja orð Sigrúnar þannig að gildin í þágu samfélagsins þurfi að vera hóp-gildi. Mér virðist nægilegt að geta sagt að gildin sem um ræðir stuðli að góðu, eftirsóknarverðu og manneskjulegu samfélagi. Það breyti engu hvort þau eru hóp-bundin eða einstaklingsbundin. Ef þetta er rétti skilningurinn þá gætum við lent í því að öll réttnefnd gildi séu í þágu samfélagsins og spurningin verður þá hvað er sagt með þessu orðalagi.

Það síðasta sem ástæða er til að nefna í setningunni hér að framan er orðið „hollustueiður“. Sigrún staðhæfir að borgaravitund sé hollustueiður. Spurningin er hvað átt sé við með þessu orði. Ég get ekki betur séð en að hér sé staðhæft að í borgaravitund felist skuldbinding við eigið samfélag eða skuldbinding við samfélagið. Ég held að fyrra orðalagið sé betra vegna þess að tala um samfélagið býður heim spurningunni: Hvaða samfélag? Hollusta er nægilega sterkt orð til að líta megi svo á að sambandið sem það lýsir sé einhvers konar hlutdeild eða samsemd: Samfélagið er hluti af mér og ég er hluti af samfélaginu. Hollusta er stundum talin dygð en hún er vafasöm dygð. Ástæðan er sú að hollusta felst í að fylgja einhverjum í gegnum þykkt og þunnt, án spurninga og efasemda. Spurningar og efasemdir grafa undan hollustu og alvarlegar athugasemdir virðast geta eytt hollustu. Að þessu leyti virðast hollusta og gagnrýnin hugsun vera öndverðar hvor annarri. Vandinn er sá að í borgaravitund hlýtur að felast sjálfstæð dómgreind og gagnrýnin hugsun. Það þarf því frekari greinargerð um hollustna og hlutverk hennar í borgaravitundinni. Ég mun ekki skoða þetta mál frekar hér.

Niðurstaðan af þessari greiningu á orðum Sigrúnar er sú að borgaravitundina megi skilja þröngum eða víðtækum skilningi, í henni felist skuldbinding við eigið samfélag og einnig við mannlegt félag hvar sem er. Í borgaravitundinni felist einstaklingsbundinn réttur til dæmis til frelsis og jafnréttis og mögulega hóp-bundinn réttur og um leið skyldur sem samsvara réttinum. Borgaravitundin tjáir náð samband einstaklings og samfélags, nánast að samfélagið sé eins konar jarðarmen einstaklinganna. Það má spyrja að hve miklu leyti samfélag sé skilyrði þess að einstaklingar þroskist og verði manneskjur. Þetta er einn skilningur á orðum Sigrúnar sem ég huga ekki að.

Heimsborgarahyggja

Hvers konar rök geta legið til þess að við höfum skyldur við fólk hvar sem er? Í samtímanum eru tvær siðfræðikenningar sem virðast kveða á um skyldur við allar manneskjur. Annars vegar er það kenning Immanuels Kants sem kveður á um að lífsreglu þurfi að alhæfa til að átta sig á hvort hún kemur heim og saman við siðalögmálið eða ekki. Geri hún það tjáir lífsreglan siðferðilega skyldu (Kant, 2003). Hins vegar þá er það nytjastefnan sem heldur fram þeirri einu siðareglu að stuðla að sem

mestri hamingju í öllu sem við gerum og að hamingja sé ánægja (Mill, 1998). Þegar við skoðum hvað felst í því að tala um hina mestu hamingju þá þarf að skoða styrk hamingjunnar og hve margir njóta hennar. Mikil hamingja allra er best og meira að segja verður að taka tillit til dýranna líka því að þau geta fundið til ánægju. Það breytir engu hverjir það eru sem finna til ánægjunnar, allir eru jafngildir, ánægja barns í Indónesíu sem maður hefur hjálpað með fé eða öðrum hætti er alveg jafn mikilvæg og ánægja okkar eigin barns og á alveg jafn mikla kröfu til okkar. Það virðist því liggja í skilningi okkar á siðferðilegum skyldum að allar manneskjur geta átt siðferðilega kröfu á okkur. Þetta viðhorf til siðferðilegs sambands okkar við aðrar manneskjur er fornt, Díógenes hundingi, sem var lærisveinn Sókratesar, staðhæfði að hann væri alheimsþegn (kosmopolitês á grísku) (Kleingeld og Brown, 2006).

Í samtímanum hefur mikið verið rætt um heimsborgarahyggju (*cosmopolitanism*) í stjórnmálaheimspeki. Í raun felst í henni útfærsla á þeim hugmyndum sem finna má í siðferðiskenningu nytjastefnunnar og kenningar Kants. En það er eðlilegt að spyrja: hvað er nýtt í heimsborgarahyggjunni? Er hún að bæta einhverju við hinar eldri kenningar eða er hún ný túlkun eða kannski bara tískufyrirbrigði sem engu breytir og ekkert lagar? Það gerist nefnilega stundum að fræðaheimurinn er jafn fáfengilegur og tískuheimurinn.

Á miðöldum og fram á nýöld var Evrópa ekki samfélag ríkja eins og hún hefur verið síðust aldirnar. Frá Vestfalíufriðnum sem saminn var 1648 má orða það svo að landamæri Evrópu hafi verið fest í sessi og fullveldi ríkjanna, þótt það hafi ekki verið í sama skilningi og síðar varð. Því er þetta nefnt hér að það hefur verið hefðbundin skoðun í stjórnmálaheimspeki frá því á átjándu öld að minnsta kosti að einstaklingarnir ættu einungis réttar- og réttlætiskröfur hver á annan innan sama réttarkerfis. Öll réttarkerfi styðjast við tiltekið ríkisvald og þess vegna ná réttlætiskröfurnar ekki nema til annarra einstaklinga sem heyra undir sama ríkisvaldið. Þegar rætt er um þjóðaréttinn og alþjóðasamfélagið þá er einungis um að ræða ríkisvald sem stjórnast af hreinum eiginhagsmunum og þeim herstyrk sem það hefur komið sér upp. Það er því merkingarlaust að tala um að einstaklingar í ólíkum ríkjum, ég tala ekki um í ólíkum heimsálfum, eigi réttar- og réttlætiskröfur á aðra einstaklinga. Þessa sér stað í því að Immanuel Kant greinir rétt og réttlæti með allt öðrum hætti en siðferðishugtök, þótt siðferði sé algilt þá eigi réttur og réttlæti ekki við nema innan hvers ríkis. Sama gerir svo John Rawls á síðari hluta tuttugustu aldar í þekktustu réttlætiskenningu eftirstriðsáranna og það er ein mikilvægasta forsenda þeirrar kenningar að hún á fyrst og fremst við grunngerð hvers samfélags. Í bók sinni *Þjóðaréttur* (*Law of Peoples*) útfærir Rawls (1999) kenningu sína um hvaða skilyrði þjóðir þurfa að uppfylla til að eiga aðild að alþjóðasamfélaginu fremur en ríki (Þorsteinn Gylfason, 2006) en það er grundvallarfrávik frá hefðinni.

Meginástæðan fyrir uppgangi heimsborgarahyggju samtímans er þróun alþjóðastofnana á árunum eftir heimsstyrjöldina síðari og þróun viðskipta og samskipta fólks á síðustu þrjátíu árum eða svo. Stofnanir á vegum Sameinuðu þjóðanna til dæmis hafa orðið æ mikilvægari og hafa áhrif á viðskipti, öryggi, réttarstöðu fólks svo að eitthvað sé nefnt. Alþjóðavæðing í viðskiptum hefur náð sér á strik og byggist á þeirri einföldu hugmynd að þeir framleiði vöru sem geri það á ódýrasta hátt og geti síðan selt öðrum án þess að ríkisvald setji slíkri verslun óeðlilegar hömlur. Þetta hefur gerst á ýmsum sviðum en ekki til dæmis í landbúnaði. Samskipti um heim allan hafa margfaldast í kjölfar tilkomu netsins og uppgangs samskiptatækja af ýmsu tagi. Þessar nýju aðstæður í heiminum með þeirri greiningu á siðferðishugmyndum frá Kant og Mill sem áður var nefnd hafa stuðlað að því að nú er sennilegra en áður að réttur og réttlæti eigi við yfir landamæri, jafnvel í heiminum öllum. Það er til dæmis réttlætiskrafa á neytendur í hinum ríkari hluta heimsins að kaupa ekki vörur sem framleiddar eru við ómanneskjulegar aðstæður í fátækari löndum.

Umræða heimspekinganna hefur verið kröftug. Sumir halda því fram að þessi nýja túlkun á réttinum og réttlætinu sé óháð þeirri þróun í heiminum sem vikið var að (Caney, 2009) og jafnaðarhugsjón Rawls og fleiri eigi við um heiminn allan og við höfum ríkar skyldur við fólk annars staðar á hnettinum. Aðrir eru þeirrar skoðunar að einungis sé um að ræða lágmarksskyldur og allt umfram það hljóti að stjórna af því hve mikil samskipti sé um að ræða á milli einstaklinga og fyrirtækja í ólíkum samfélögum (Mandle, 2009).

Þjóð og þjóðerni

Þessi rökræða hefur það í för með sér að öll tengsl við þá sem eru manni nánastir, eigin fjölskyldu og ástvini, verður siðferðilega vandasöm og enn vandasamari verða tengsl manns við eigið samfélag. Ástæðan er sú að það virðast augljós sannindi að við höfum ríkar skyldur við eigin fjölskyldu og vini en við óvandabundið fólk, hvað þá fólk sem býr annars staðar á hnettinum. Svipað virðist eiga við um fólk sem býr í sama samfélagi og maður sjálfur. Maður virðist vera í annarri siðferðilegri aðstöðu gagnvart því folki en gagnvart folki í öðrum samfélögum. Þetta sést greinilega ef við notum hugtakið þjóð til að lýsa eigin samfélagi þá virðist um leið fylgja að um er að ræða annað samband við einstaklinga sömu þjóðar og maður sjálfur en þá sem eru annarrar þjóðar. Þetta virðist fylgja þeim hugmyndum sem við höfum um hvað þjóð er og þjóðernisvitund (Guðmundur Hálfðanarson, 1996; Gunnar Karlsson, 2004). Sennileg ástæða fyrir þessu er að í þjóðarhugtakinu felst sameiginleg tunga, sameiginlegir siðir og sameiginleg saga. Um leið og maður lítur svo á að maður deili svona mikilvægum hlutum með einhverjum hópi manna þá virðist eðlilegt að telja að siðferðileg staða okkar hvers og eins gagnvart þeim sem eru sömu þjóðar sé ekki sú sama og gagnvart þeim sem tilheyra öðrum þjóðum. Spurningin er hins vegar hvernig hún er öðruvísi. Ef við værum í þeirri aðstöðu að þurfa að velja á milli tveggja kosta að bjarga fimm manneskjum frá drukknun og að bjarga eigin barni frá drukknun þá hyggt ég að flestir féllust á og skildu af hverju maður veldi barnið sitt og það væri ekki ámælisvert. Það er næstum því eins og að bjarga sjálfum sér. En ef við værum í sömu aðstöðu og veldum einn Íslending fremur en fimm útlendinga þá held ég að flestir sæju að það væri ósiðleg ákvörðun. Ef valið stæði á milli fimm Íslendinga og fimm útlendinga væri það alveg jafn vafasamt að velja Íslendingana af þeirri ástæðu einni að þeir væru Íslendingar. Af þessum dæmum virðist mega draga þá ályktun að þjóðerni hefur óvissa siðferðilega stöðu og er ekki sambærilegt við fjölskyldutengsl.

Það ætti ekki að koma neinum á óvart að þjóðerniskennd, þjóðernisvitund, þjóðernisstefna og þjóðerni hafi óljósa siðferðilega stöðu. Saga þjóðernisstefnu á tuttugustu öldinni er þannig að það ættu allir að hafa á sér vara þegar rætt er um þjóð og þjóðerni. Þjóðernisstefna virðist vera ástæða margra villimannlegustu verka tuttugustu aldarinnar og breytir þá engu hvort litið er til Hitlers Þýskalands, Serbíu Milosevich, Króatíu Tudjman's eða þjóðarmórðanna í Rúanda. Þegar þjóðernisstefna tengist kynþáttahyggju skapast veruleg hætta á því að morðæði renni á fólk í krafti trúar þess á eigið þjóðerni. Það virðist raunar innbyggð í þjóðernishyggju trú á afburði eigin þjóðar umfram aðrar. Önnur ástæða fyrir því að þjóðerniskennd sé siðferðilega vafasöm er sú að þjóðerni er ekki eiginleiki sem fólk kys heldur hlýtur. Hver og einn getur ekki borið ábyrgð á slíkum eiginleika. Þess vegna getur slíkur eiginleiki ekki verið ástæða til þess að koma fram við aðra sama þjóðernis með öðrum hætti en útlendinga. Að þessu leyti hefur þjóðerni sömu stöðu og hörundslitur eða líkamshæð.

Það hafa ýmsir orðið til að benda á að þjóðernishyggja á sér mildari myndir en þær sem nefndar voru hér að ofan. Þeir benda á að þjóðernishyggja og þjóðernisvitund sé ekki einvörðungu söguleg heldur sé hún stöðugum breytingum undirorpin í þrotlausri samræðu lýðræðisins (Kymlicka, 2003; Tamir, 1993). Hófsöm þjóðernishyggja virðist

líka fara vel saman við frjálslynt lýðræði og vera forsenda þess að það þrífist vel með því að skapa traust á milli fólks sömu þjóðar og traust er nauðsynlegt stöðugleika og réttlæti í samfélagi (Brighouse, 2007). Ágreiningur er óhjákvæmilegur í frjálslyndu lýðræðissamfélagi og traust eykur líkurnar á því að maður túlki ágreininginn sem ólík sjónarmið á almannahag fremur en sem hagsmunaárekstur eða valdaátök þar sem fólk leitist einungis við að hámarka hagsmuni sína. Hið frjálslynda lýðræðissamfélag þarf á því að halda að sem flestir leitist við að skapa réttlátt samfélag með stofnunum þess samfélags og í gegnum þær og í slíku samfélagi skapist grunnur trausts og velvildar fremur en illúðar og óvildar. Þjóðernishyggja getur verið frjálslynd og opin fyrir áhrifum frá öðrum þjóðum og frá hópum fólks sem hafa flust til landsins og gera kröfu til áhrifa.

Í frjálslyndu lýðræðissamfélagi hafa borgararnir altækar siðferðilegar skyldur enda eru sterkustu rök fyrir slíku samfélagi byggð á slíkum hugtökum. Sumir telja að slíkar skyldur séu einu skyldurnar sem við höfum. En í slíku samfélagi þá er það samt svo að við höfum sérstökum skyldum að gegna við eigið þjóðfélag, tilteknar stofnanir þess. Slíkar skyldur eru stakar í þeim skilningi að þær beinast að einni tiltekinni stofnun og við höfum aðrar skyldur við þá sem eru sömu þjóðar og við sjálf. Ef altækar og stakar skyldur rekast á þá eru það venjulega þær altæku sem ráða en hinar stöku víkja.

Ættjarðarást er fylgífiskur þjóðernishyggjunnar. Orðalag Sigrúnar Aðalbjarnadóttur um að borgaravitundin væri hollustueiður við samfélagið, sem vitnað var til í upphafi þessarar greinar, mætti skilja sem svo að ættjarðarást sé eðlilegur og sjálfsagður hlutur og það sem meira er það er bæði rétt og skylt að efla hana í skólum því að hún stuðlar að eðlilegum og sjálfsögðum viðhorfum ungs fólks til eigin þjóðfélags. Á tuttugustu öldinni hefur skólakerfið víða um heiminn fengið það hlutverk að móta þjóðerniskenndina og þar með að efla ættjarðarást. Á ensku er þetta iðulega nefnt 'nation building'. Það hefur verið algengast að efla ættjarðarástina með því að kenna sögu þjóðarinnar með þeim hætti að sýna fram á eðliskosti hennar og helst að vegferð hennar hafi verið samfelld framfaraganga í átt til mikilvægra gæða eins og frelsisins. Á Íslandi varð viðtekið snemma á tuttugustu öldinni að skoða þjóðarsöguna þannig að landnámsstíminn og þjóðveldisöldin urðu glæsiskeið sem lauk með Gamla sáttmála og þá hófust myrkar aldir Íslandssögunnar sem lyki í upphafi þeirrar nítjándu þegar Fjölnismenn komu fram á sviðið og baráttan hófst fyrir sjálfsákvörðunarréttinum og fullveldinu sem lýkur 1944. Auðvitað er þetta einföldun en líklegt er að rækileg úttekt á kennslubókum Jónasar Jónssonar frá Hríflu í Íslandssögu sem kenndar voru víða lengi fram eftir tuttugustu öldinni birti nokkurn veginn þessa mynd af Íslandssögunni.

Er eitthvað athugavert við að kenna ættjarðarást eða stuðla að ættjarðarást í kennslu í almennum skólum? Það hafa ýmsir glímt við þessa spurningu síðustu tvo áratugina og svörin eru á ýmsan veg. Í framhaldinu verður skoðað eitt svar sem er á ýmsan hátt athyglisvert.

Harry Brighouse (2007) andmælir því eindregið að réttlæt看legt sé að kenna ættjarðarást eða þjóðerniskennd en þetta tvennt verður lagt að jöfnu í þessari rökræðu. Brighouse fellst á að frjálslyndisstefna og þjóðerniskennd geti farið saman en þá sé gengið að mjög mildri þjóðerniskennd vísri. Hann er reiðubúinn að viðurkenna á þjóðerniskennd en forsendan er samfélagið sé réttlátt.

Stundum er greint á milli þvingunar og annarra úrræða sem ríkið getur beitt til að skapa samstöðu íbúanna, móta ættjarðarást. Ríkið styður á ýmsan hátt við ríkjandi menningu með því að ákveða opinbera frídaga, til dæmis á hátíðum kristinnar kirkju, með því að krefjast þess að samskipti fari fram á ríkjandi tungumáli í opinberum stofnunum á borð við dómstóla og skóla, að börnum sé kennd saga og bókmenntir í hinni ríkjandi menningu innan marka ríkisins. Sömuleiðis geti ríkið stutt ríkjandi menningu með fjárframlögum. Allt þetta sé ekki dæmi um þvingun heldur stuðning og hvatningu ríkisins. Þetta er tekið til vitnis um að þjóðernisstefna geti verið mildur og eðlilegur hluti opinberrar stefnu ríkisins.

Rök Brighthouse gegn þessum röksemdum fyrir því að halda ríkjandi menningu á lofti eru eftirtektarverð. Um þjóðerniskenndina segir hann að staðreynd sé að flest raunveruleg ættjarðarást og þjóðerniskennd sé lítið annað en belgingur um eigið ágæti oft til að réttlæta yfirgang og valdbeitingu gegn lögmætum og réttlátum hagsmunum og kröfum annarra þjóða eða einstaklinga annarra þjóða. Þetta er vel þekkt staðreynd hér á landi (Vilhjálmur Árnason, Salvör Nordal og Kristín Ástgeirsdóttir, 2010). Jafnvel þótt ættjarðarástin sé mild þá gengur hún iðulega gegn réttlátum hagsmunum almennings. Þetta er sérstaklega hættulegt ef ríkið á hlutdeild í að móta ættjarðarástina. Um greinarmuninn á þvingunum og öðrum úrræðum heldur Brighthouse fram að hann standist ekki í þessum dæmum heldur sé um að ræða þvingun þegar ríkið velur tiltekna hátíðisdaga, styður verkefni í ríkjandi menningu og krefur skóla um kennslu í ættjarðarást. Það sé í reynd þvingun rétt eins og að loka mann inni í fangaklefa.

Um fyrra atriðið virðist Brighthouse hafa rétt fyrir sér. Mikið af því þjóðernistali sem boðið er upp á þessi árin að minnsta kosti er lítið annað en belgingur, merkingarlaus orðavaðall sem getur hæglega orðið stórhættulegur. Það breytir hins vegar engu um það að ást á eigin landi og samfélagi getur vel farið saman við skilning og virðingu við menningu annarra landa. Brighthouse dregur einfaldlega ranga ályktun af belgingnum. Um síðara atriðið held ég að Brighthouse hafi rangt fyrir sér. Það er einfaldlega rangt að trúa því að það sé þvingun við einhvern að ríkið ákveði tiltekna hátíðisdaga, að styðja við tiltekna menningu. Þótt ríkið stuðli að því í skólum að ýtt sé undir ættjarðarást þá er það ekki þvingun. Grunnatriðið er hvort hver og einn á um fleiri kosti að velja. Ef kennari gætir þess að koma fleiri skoðunum á framfæri en þeim sem fegra þjóðarsöguna þá er ekki hægt að halda því fram að börn séu þvinguð fremur en nokkur maður er þvingaður til að halda jól þótt þau séu opinberir frídagar. Frjálslynt ríki getur ekki þvingað fram eina skoðun á þjóðarsögunni ef það vill vera sjálfu sér samkvæmt. Frjálsyndið virðist krefjast þess að ættjarðarástin, sem auðvitað er mikilvægur þáttur í að gera okkur hvert og eitt að því sem við erum, þarf að vera þess eðlis að aðrir geti virt hana (Dower, 2003). Hinn algildi þáttur frjálslyndisins setur þeim staka skilyrði. Þess vegna þurfum við að vera bæði heimsborgarar og heimalningar til að verða þroskaðar og fullveðja manneskjur eins og lesa má úr bók Sigrúnar Aðalbjarnardóttur sem nefnd var í upphafi.

Heimildir

- Brighouse, H. (2007). Should we teach patriotic history? Í R. Curren (ritstjóri), *Philosophy of education. An anthology* (bls. 528-538). Malden MA: Blackwell.
- Caney, S. (2009). Cosmopolitanism and justice. Í T. Christiano and J. Christman (ritstjórar), *Contemporary debates in political philosophy* (bls. 387-407). Chichester: Wiley-Blackwell.
- Dower, N. (2003). *An introduction to global citizenship*. Edinborg: Edinburgh University Press.
- Guðmundur Hálfðanarson. (1996). Hvað gerir Íslendinga að þjóð? *Skírnir*, 170, 7-31.
- Gunnar Karlsson. (2004). Syrpa um þjóðernisumræðu. *Skírnir*, 178 (vor), 153-201.
- Kant, I. (2003). *Grundvöllur að frumspeki siðlegrar breytni*. (Guðmundur Heiðar Frímannsson þýddi). Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag. (Upphaflega gefið út 1785).
- Kleingeld, P. og Brown, E. (2006). Cosmopolitanism. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Sótt 30 ágúst 2010 af <http://plato.stanford.edu/entries/cosmopolitanism/>
- Kymlicka, W. (2003). Being Canadian. *Government and Opposition*, 38(3), 357-385.
- Mandle, J. (2009). Distributive justice at home and abroad. Í T. Christiano og J. Christman (ritstjórar), *Contemporary debates in political philosophy* (bls. 408-422). Chichester: Wiley-Blackwell.
- Mill, J. S. (1998). *Nytjastefnan*. (Gunnar Ragnarsson þýddi). Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag. (Upphaflega gefið út 1861).
- Rawls, J. (1999). *Law of Peoples*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Sigrún Aðalbjarnardóttir. (2007). *Virðing og umhyggja. Ákall 21. aldar*. Reykjavík: Heimskringla.
- Tamir, Y. (1993). *Liberal Nationalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Vilhjálmur Árnason, Salvör Nordal og Kristín Ástgeirsdóttir. (2010). Siðferði og starfshættir í tengslum við fall íslensku bankanna 2008. Í Páll Hreinsson, Sigríður Benediktsdóttir og Tryggvi Gunnarsson (ritstjórar), *Aðdragandi og orsakir falls íslensku bankanna 2008 og tengdir atburðir* (8. bindi, bls. 7-111). Reykjavík: Rannsóknarnefnd Alþingis.
- Þorsteinn Gylfason. (2006). Sáttmálar, þarfir og þjóðaréttur. Í Erlendur Jónsson, Guðmundur Heiðar Frímannsson og Hannes Hólmsteinn Gissurarson (ritstjórar), *Þekking – engin blekking. Til heiðurs Arnóri Hannibalssyni* (bls. 29-37). Reykjavík: Háskólaútgáfan.